

K nastanku tematske številke sta prispevali dve okoliščini. Prva je povečano antropološko zanimanje za življenjski prostor in druge vrste, ki bivajo v njem. Živali postajajo priljubljen medij in merilo človeških odnosov z naravnimi in družbenimi okolji. V zadnjih dveh desetletjih je izšla cela vrsta revij in zbornikov, posvečena vprašanju pravic živali, njihovega umetniškega upodabljanja, reje in prehrane, organizacije vsakdanjega življenja, vzgoje ipd. Ontološki obrat je prinesel novo specializacijo – t. i. večvrstno etnografijo, ki preizprašuje osrednje mesto ljudi in predstavlja preučevanje neudomačenih (nekoristnih) ali neopaznih živalskih in rastlinskih vrst ter procesov. Izbrani naslov tematske številke revije *Svetovi* izpostavlja spremembe znanstvene paradigme in jih prenaša v slovensko in evropsko etnologijo ter socialno/kulturno antropologijo.

Druga spodbuda za pričujočo tematsko številko je bila priložnostna in domača. V projektu Evropske noči raziskovalcev – *Humanistika, to si ti!*, ki ga na Univerzi v Ljubljani vodi Filozofska fakulteta, je leta 2022 osrednji tematski fokus povzemal slogan *Človek, žival*. Na [spletni strani projekta](#) lahko preberemo, da se globalni izzivi sedanjosti »dotikajo tako ljudi kakor tudi živali. Dejavnosti projekta se zato posebej posvečajo odnosu in soodvisnosti človeškega ter živalskega sveta in raziskovanju tega odnosa v različnih in vsakršnih kontekstih.« Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo v Ljubljani je Miha Kozorog spodbudil in zasnoval simpozij *Večvrstna družba: antropologija o sobivanju ljudi in živali*, ki je, kot lahko preberemo v [programski knjižici](#), odstrl tudi za strokovno in znanstveno javnost vse bolj relevantne raziskave družb, »ki jih skupaj tvorijo ljudje in živali«.

Simpozij, ki je potekal 13. aprila 2022, je uvedel Bojan Baskar s predavanjem o konceptualnih in teoretskih podmenah medvrstnih relacij in večvrstne družbe. Drugi govorniki in govorke so predstavljali raznolike antropološke, zgodovinske in arheološke primere preučevanja večvrstnosti. Vprašanja, ki so se na simpoziju izkazala kot posebno znanstveno relevantna, smo skušali z avtorskimi prispevki v pričujoči tematski številki poglobiti in niansirati, predvsem pa prikazati raznovrstnost tematskih osišč in raziskovalnih pristopov, s pomočjo katerih lahko mislimo večvrstne relacije. Tematska številka je združila raziskovalce z različnih področij, od etnologije (ter etnološke muzeologije) in kulturne antropologije do

arheologije, ki delujejo oziroma so delovali v različnih domačih in tujih raziskovalnih institucijah (Filozofska fakulteta, Zavod za varstvo kulturne dediščine, Inštitut za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu, ZRC SAZU, Slovenski etnografski muzej). Posebno veseli smo, da v tej številki sodelujejo tako uveljavljeni avtorji in avtorice kot tisti, ki šele začenjajo svojo antropološko raziskovalno pot.

Prispevki so razporejeni po tematskem ključu: prvi del tematske številke prinaša prispevke, v katerih se avtorji in avtorice ukvarjajo zlasti z domačimi, kmetijskimi, gospodarsko koristnimi živalmi (voli, čebele, konji); z njihovim kulturnim razporejanjem in križanjem, njihovim osmišljanjem, oskrbovanjem in medsebojnim vplivanjem. Prispevke, ki skušajo živali umeščati v širše družbene relacije, sva urednika umestila v drugo polovico revije.

Bojan Baskar v prispevku »Mesto kmetijskih živali v 'večvrstni etnografiji'« ugotavlja, da je na spremembo človeško-živalskih relacij vplival proces družbenih in kulturnih premen v zadnjih dvesto letih. Ta »izgubljena gotovost glede ontologije živali« je temeljno zaznamovala tudi mesto kmetijskih živali, ki so postopoma postale vse bolj marginalizirane, izključene in izrinjane tako iz javnih prostorov kot iz znanstvenih preučevanj. V osrednjem delu prispevka se avtor posveča vprašanju, ali so se kmetijske živali »umaknile« tudi iz etnologije-antropologije oziroma iz tistih usmeritev, ki so se tako ali drugače osredinjale nanje, predvsem večvrstne etnografije. Pri tem izhaja iz podmene, da trend izogibanja kmetijskim živalim obstaja tudi v etnologiji-antropologiji, četudi večvrstna etnografija »načeloma odpira vrata vsem živim vrstam«. Kljub dejstvu, da se sodobna etnologija-antropologija z živalmi precej ukvarja, »ne pomeni vsako 'ukvarjanje z živalmi' tudi že zanimanja za živali kot take«, piše Baskar.

Živalski obrat v antropologiji spreminja tudi poglede na zgodovino slovenske etnologije. Peter Simonič predstavi zgodnje slovensko delo s področja etnozooologije, ki do zdaj ni bilo analizirano. Knjiga zgodovinarja in etnologa Gabriela Majcna *Zgodovina domačih živali in pitomih rastlin* iz leta 1927 je bila namenjena kmečkemu prebivalstvu, zato je pisana v poljudnem jeziku. Prinaša opise udomačevanja živalskih in rastlinskih vrst, prisotnih na slovenskem podeželju. Avtor članka ugotavlja, da mnoga Majcnova teoretska izhodišča veljajo še danes, zato se posveti vprašanju, pri kom bi se bil lahko Gabriel Majcen zgledoval za svojo kulturnoevolucijsko obravnavo domačih živali (in rastlin), saj v knjigi skorajda ni navajal avtorjev, domači zgodovinarski in etnološki sopotniki pa mu tudi niso mogli biti v pomoč. Članek nas pelje v evolucijsko zoologijo in taksonomijo 19. stoletja, do Frana Erjavca in Charlesa Darwina.

Lea Podgoršek se v prispevku »Kako narediti dobrega konja? Analiza odnosov in konceptov skozi rejsko prakso« posveča procesu prakse reje slovenskega toplokrvnega konja. S pomočjo etnoekološkega pristopa (Guille-Escuret 1998) analizira družbeno-ekološke relacije ter različne načine sobivanja konjev in rejcev. Podgoršek predstavi delanje pasme slovenskega toplokrvnega konja. Proces zgodovinsko kontekstualizira in ga ocenjuje s pomočjo konceptov, kot so hibridnost, prilagoditev, čistokrvnost, plemenskost, rasa in pasma. Ugotavlja, da je pasma sicer »lahko statična kategorija«, vendar je zaradi »nenehnega spreminjanja idej o tem, kaj pomeni dober konj, izredno dinamična«. Ravno dinamičnost pasme pa kaže tako na družbene kot biološke vidike hibridizacije oziroma mešanja.

Raziskovalna izhodišča Gašperja Raušla so sorodna izhodiščem Lee Podgoršek. Avtor se v prispevku »Na poti do udomačitve: o vzreji čebeljih matic kranjske sivke« ukvarja z vprašanjem, ali lahko kranjsko sivko umestimo med udomačene živali. Avtor namreč izpostavlja, da nadzor nad vzrejo medonosnih čebel ni popoln, saj se matica pari zunaj človeškega nadzora. Troti, ki oplajajo matice njegovih sogovornikov, namreč niso iz kontrolirane reje, to pa pomeni, »da se sčasoma zabrišejo vse spremembe v genetiki čebel, ki so predhodno nastale z njihovim selekcijskim delom«. Avtor se v članku dotakne vrste dejavnikov, ki vplivajo na kompleksno razmerje med udomačevanjem in divjostjo pri vzreji čebeljih matic, od oblike panjev in zajedavca *Varroa destructor* do praks in veščin čebelarjev ter okoljskih danosti. Nazadnje Raušl omenjena vsebinska težišča uokviri znotraj simbolnega mesta čebel, ki naj bi predstavljale »most med človekom in naravo«.

Prispevki tematske številke se osredinjajo predvsem na živali, Dimitrij Mlekuž Vrhovnik pa v središče svojega preučevanja udomačevanja postavi mleko. V članku »Mleko, stvar udomačitve« namreč osvetljuje tezo, da je mleko del skupka, ki povezuje živali, hormone, encime, bakterije, hrano, gene, tehnologije in materialno kulturo, in tako postavlja vprašanje o udomačitvi, ki je na različne načine v fokusu številnih drugih prispevkov (Baskar, Simonič, Smerdel, Raušl, Podgoršek), na temelje osnovne dileme: kdo je pravzaprav udomačil koga? S prepletanjem antropoloških in arheoloških izhodišč ugotavlja, da je »skupek udomačitve tako hibriden preplet heterogenih stvari«, pri čemer gre za udomačitev kot sonastajanje, kar nujno implicira relacijskost, spremenljivost in procesnost.

Inja Smerdel v članku »Prvi koraki na poti med delovne vole – ali o posameznih začetnih spoznanjih o odnosih do živali, kakršne poraja bližina« obravnava odnose med voli in ljudmi, pri čemer svoja razmišljanja naslanja tudi na (simbolno) istenje. S primeri iz lastnega etnografskega gradiva in leposlovja prepleta tako metaforične kakor stvarne ravni razmerij med ljudmi in delovnimi voli, pri čemer jo zanimajo predvsem tiste sestavine, »zavoljo katerih gre za razmerja, ki so vezi«. Smerdel se kljub mestoma osebnemu in poetičnemu tonu naslanja na različne teoretske okvire etnološkega in antropološkega preučevanja razmerij med ljudmi in živalmi.

Miha Kozorog v članku »Divje živali v družbenih razredih: poskusni model« predstavi tri primere divjih živali, s katerimi se je srečeval pri svojih raziskavah, in jih umesti v izviren model treh modalnosti (simbolna, predstavna in živa žival). S številnimi etnografskimi primeri pokaže, da je simbolna žival vezana na pripisano, predstavna na zamišljeno, živa pa na neposredno razmerje, čemur ustrezajo različni koncepti družbenega razreda; z razredom kot družbenim statusom, kot izrazom kulturnega kapitala, ali kot rezultatom produkcijskih razmerij. Članek z »eksperimentalno igrivostjo« in sintezo raznolikih etnografskih gradiv vzpostavi model, ki ga lahko apliciramo na številne kontekste, predvsem pa pokaže na relevantnost družbenih razredov, njihovih antagonizmov in strukturnih izhodišč, ki jih ne gre spregledati pri razumevanju večvrstnega sobivanja in njegovem osmišljanju.

V članku »Ptičja perspektiva sezonskih krajin severovzhodne Islandije« se Ana Svetel osredinja na družbeno vlogo, ki jo ptice oziroma percipiranje njihove prisotnosti in odsotnosti igrajo v lokalnem razumevanju časovnih in sezonskih krajin ter letnih premen

v okolju. Z etnografskimi primeri prikaže vidika ptic kot znanilk pomladi ter (predvsem slušnega) zaznavanja ptic v kontekstu sezonskih ritmov in časovno zaznamovanih krajin, izpostavlja pa tudi sezonsko intonirane dinamike, ki vključujejo relacije med več živalskimi vrstami, kar jo privede do sklepnega vprašanja, ali lahko nemara ne govorimo le o večvrstni družbi, temveč tudi o družbenostni večvrstnosti, ki pa se »nikoli ne poraja v statični, v času zamrznjeni krajini, temveč je (pogosto konstitutivni) del te iste, venomer časovne krajine«.

Suzana Marjanić se v prispevku »Zoocentrična perspektiva naravnih nesreč: Potres v Baniji leta 2020« ukvarja z vplivom enkratnega tragičnega dogodka na Hrvaškem, ki je temeljno vplival na življenjske razmere ljudi in živali ter njihova razmerja na preučevanem območju Hrvaške. Na podlagi medijskega gradiva in pogovorov z aktivisti analizira primere razmer in reševalnih akcij živali po potresu in pogosto nasprotujoče si diskurze o skrbi za dobrobit živali, glede na denimo njihov status hišnega ljubljence na eni ali delovne živali na drugi strani. Z zoocentrično perspektivo avtorica prikaže kompleksnost večvrstnih relacij v kriznem in pokriznem obdobju.

Želimo vam prijetno branje!